

Les variants catalanes d'AaTh 851. «La princesa que no sabia solucionar l'endevinalla»

Jaume Albero
Universitat de València

Les històries pertanyents al conte-tipus AaTh 851 són presents a pràcticament tots els països europeus i com a conte independent aquest tipus és molt antic. En aquests relats del cicle de Turandot un jove de condició social humil formula a una princesa una endevinalla que la fadrina no sap resoldre. Com a premi pel seu enginy verbal, el jove es casarà amb ella. Els contes del cicle de Turandot reflecteixen una estructura jeràrquica i vehiculen un conflicte de poder. D'aquesta manera, el coneixement esdevé una eina per a accedir al poder. A més, la victòria del pretendent en el joc de l'endevinalla descobreix la preeminència del saber adquirit de manera pràctica sobre el purament teòric. D'una altra banda, els contes certifiquen la major importància del saber camperol respecte al que posseeixen les classes acomodades. Aquest saber rural és de tant valor que pot donar accés a la condició de príncep.

The stories belonging to the tale type AaTh 851 exist in almost all European countries, and as an independent tale this type is extremely ancient. In these tales of the Turandot cycle a young man of humble social condition presents a riddle to a princess who cannot solve it. As a prize for his cleverness, the young man will marry her. The tales of the Turandot cycle reflect a hierarchical struggle and give form to a power conflict. In this way, knowledge becomes a tool for coming to power. Furthermore, the victory of the suitor in the riddle game reveals the preeminence of practically acquired knowledge over that which is purely theoretical. In addition, the tales certify the superiority of peasant knowledge to that possessed by the wealthy classes. This rural knowledge is of so much worth that it can provide access to princely status.

En els contes de fades és molt freqüent el motiu de la princesa guanyada per l'heroi gràcies a la seua valentia. En el conte-tipus AaTh 851 que aquí estudiem, el matrimoni amb la princesa s'aconsegueix gràcies a l'enginy verbal de l'heroi. Així doncs, la base d'aquestes històries és, a diferència dels contes de temàtica meravellosa, purament verbal.

Aquest conte tipus té una distribució geogràfica molt àmplia a tot Europa. És present a pràcticament tots els països europeus des d'Estònia i Lituània fins a la península Ibèrica, i des de Grècia fins a Irlanda. Se'n coneixen variants a Llatinoamèrica, als Estats Units i també al continent africà i asiàtic. Com a conte independent és un dels més antics que es coneixen, segons veurem més endavant.

1. Formalització i variants catalanes

La formalització que realitza l'índex Aarne-Thompson¹ d'aquest conte tipus és la següent:

El concurs d'endevinalles. Una princesa és oferta en matrimoni al jove que li proposa una endevinalla que no puga resoldre.

Les pistes. Pel camí cap al palau de la princesa l'heroi rep indicacions que li permeten d'elaborar l'endevinalla. Veu un cavall enverinat que després és menjat per un corb, el qual cau també mort. El corb és menjat per dotze homes que moren a causa del verí.

L'endevinalla. a) L'heroi proposa l'endevinalla: «un no en va matar a cap, i tanmateix en va matar dotze» o b) l'endevinalla del nonat, o c) de l'amant assassinat.

La Princesa vençuda. a) La princesa tracta de trobar la resposta visitant l'heroi a la nit per tal d'obtenir la resposta pels somnis del jove. Aquest s'assabenta que ha estat visitat i agafa una penyora amb la qual demostra que ella l'ha visitat o b) gràcies a un violí màgic atrapa la princesa i l'allibera només si ella respon «no» a totes les seues preguntes. c) Per aquests mitjans l'heroi aconsegueix de tenir en el seu llit la princesa i casar-se amb ella.

Les variants catalanes que coneixem d'aquesta rondalla són set: sis recollides al principat i una al País Valencià:² 1) «L'endevinalla» rondalla núm. 389 de Joan Amades (1918); 2) «L'endevinalla» de Pau Bertran i Bros (1888); 3) «L'endevinalla de la princesa» de Joaquim González i Caturla (1993); 4) «En Pere tort» de mossèn Antoni Maria Alcover (1896); 5) «El beneit que es va casar amb una princesa» rondalla núm. 425 de Joan Amades (1933); 6) «El negre» de Francesc Maspons i Labrós (1885); i 7) «El negre» rondalla núm. 465 de Joan Amades.

2. Biografia del conte-tipus AaTh 851

El primer relat que té com a nucli argumental una endevinalla el trobem en el romanç d'Apol·loni de Tir.³ En el començament d'aquesta història el rei Antioc té una filla molt bella que és volguda per molts pretendents. El pare la força a tenir una relació incestuosa amb ell. Per tal de conservar-la, l'ofereix en matrimoni a aquell que sàpia resoldre la seua endevinalla –i mata tant als qui troben la solució com als qui no. L'endevinalla descriu l'incest:

Un dels temes que, d'una manera o d'una altra, té una presència de primer ordre en la rondallística és el tema de l'incest, un dels més antics de la història humana: es troba en totes les mitologies i ha inspirat un gran nombre de creacions, ja sigui narratives o artístiques.

Oedipus Rex de Max Ernst.

«Jo em deixo dur per la perversitat; visc sobre la carn de la meua mare. Busque el meu germà i no el trobe en la descendència de ma mare.»

Quan Apol·loni explica discretament el contingut de l'endevinalla el rei s'enfada i nega l'acusació que implícitament se li fa. Llavors, li dóna trenta dies per resoldre l'endevinalla.

Apol·loni abandona la ciutat, perseguit pels homes d'Antioc. Proporciona cereals a una ciutat que es moria de fam i rep protecció. Després d'un naufragi esdevé preceptor de la filla d'un rei, amb la qual es casa. La seua dona mor en un viatge marítim i ell dóna a uns amics la seua filla Tàrsila perquè la crien. Aquesta és a punt de ser morta per sa mare adoptiva abans de ser raptada per uns pirates. La seua virtut la va salvar d'un bordell i després es va posar a treballar com a esclava donant classes de be-

1. AARNE, Antti & THOMPSON, Stith. *The Types of the Folktale. A Classification and a Bibliography.* Indianapolis: Indiana University Press, 1987.

2. Hem fet servir els tres índexs tipològics de les rondalles catalanes elaborats fins a la data d'avui:

ORIOL, M. del Carme: «Aproximació a la rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts», Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Jaume Vidal i Alcover, Universitat de Barcelona (Tarragona), 1984. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Biblioteca de la Facultat de Lletres; PUJOL, Josep M.: «Contribució a l'índex de tipus de la rondalla catalana», Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Jaume Vidal i Alcover. Universitat de Barcelona (Tarragona), 1982. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Biblioteca de la Facultat de Lletres; GRIMALT GOMILA, Josep A.: «Classificació de les rondalles de Mossèn Alcover: introducció a llur estudi» resum de tesi doctoral dirigida pel Dr. Antoni M. Badia Margarit, Universitat de Barcelona, Secretariat de Publicacions, Intercanvi Científic i Extensió Universitària, 1979. La

Les recopilacions de mossèn Antoni M. Alcover registren un nombre important de variants de rondalles i endevinalles sobre la princesa i el cavaller.

variant de González Caturia: «L'endevinalla de la princesa» no està inclosa en cap d'aquests tres índexs.

3. Per a alguns autors, aquesta és una obra grega que va ser iniciada en el segle III aC. Altres estudiosos creuen que es tracta d'una compilació d'episodis d'un autor llatí durant els segles III al V de la nostra era. D'aquesta obra se'n coneixen entre 50 i 100 versions en anglès, holandès, alemany, danès, francès, espanyol, italià, portuguès, polonès, rus, hongarès, grec i llatí. Aquesta obra va ser inclosa al capítol 153 del *Gesta Romanorum*. Reprodueixo la història segons el resum que en fa GOLDBERG, Christine. *Op. cit.*, p. 18 i 19.

lles arts. Apol·loni, que estava destrossat en creure que la seua filla havia mort, es va reunir amb el rei de la ciutat on aquesta vivia, i llavors la jove va ser enviada per tal de distreure'l. En algunes versions ella li posava endevinalles. Així s'esdevé, per exemple, en la versió castellana *Libro de Apolonio* i en el *Gesta Romanorum*. Quan Tàrsila conta la història de la seua vida, Apol·loni la reconeix. La filla es casa amb el rei de la ciutat i, finalment, sa mare és trobada viva i tornada a Apol·loni.

El *Gesta Romanorum* (conte 70 [124-6]) conta que un rei tenia una filla que va prometre que es casaria només amb l'home que pogués acomplir tres tasques. El rei actua com a jutge, mentre que la filla es desentén del drama del relat. Aquesta només segueix el marc argumental de la història dels contes d'endevinalla. En ella els pretendents fadats no són castigats. S'emfasitza la moral final del relat i la saviesa filosòfica de les respostes. La dona que és oferta en matrimoni és reduïda a un simple mecanisme argumental per fer que aquest avanci.⁴

Una altra variant medieval occidental d'AaTh 851 és un relat llatí del segle XIV titulat *El cavaller i la princesa de les endevinalles*. En aquest relat un cavaller que ha perdut en el joc s'assabenta que pot guanyar la meitat d'un regne en un concurs d'endevinalles amb una princesa molt llesta, però que si perd haurà de morir. El jove posa una endevinalla que la princesa no sap resoldre. Una nit, aquesta envia la seua criada al cavaller a fi que s'assabente de la resposta. Com que aquesta fracassa, ella visita personalment el

fadrí. Aquest li diu la solució amb la condició que no la faça servir. No obstant això, al matí ella dóna l'explicació i ell contraresta amb una altra endevinalla que ella no sap explicar. Llavors el cavaller es casa amb la princesa i guanya la fortuna.⁵

3. Els subtipus d'AaTh 851

Els subtipus d'aquest conte vénen definits principalment pel tipus d'endevinalles que inclouen i per les situacions que menen a aquestes endevinalles. Christine Goldberg n'estableix cinc subtipus principals:⁶ (1) el subtipus oriental, (2) Turandot, (3) l'heroi nonat, (4) el subtipus d'Europa del sud (també anomenat subtipus C), (4) el subtipus germànic.

El subtipus C, al qual pertanyen cinc de les variants catalanes, és conegut a les costes de la Mediterrània. Va venir d'Orient a Europa en el segle XV, quan va ser registrat a França. És possible que fóra dut pels croats que van anar a Orient, o que vingués a la península Ibèrica amb els àrabs. La primera versió d'aquest conte és incompleta i desordenada.⁷ La història va ser creada al sud-oest europeu, on va transformar la forma originària i va crear noves endevinalles i també nous esdeveniments.

4. Classificació de les variants catalanes

El subtipus C és molt freqüent a Espanya. També es troba a Grècia i a Itàlia. L'antecedent d'aquest subtipus és *El cavaller i la princesa de les endevinalles*, el relat llatí del segle XIV. L'esquema bàsic d'aquest relat

conta que una princesa vol casar-se amb qui li pose una endevinalla que no puga resoldre. Un fadrí d'origen pobre i, a vegades, de personalitat una mica beneïta prova sort. El jove munta a un cavall o una mula amb pa que li ha donat sa mare. L'animal menja el pa i mor. Tres corbs o altres ocells mengen l'animal i moren. Set lladres mengen els ocells i moren també. Durant el viatge l'heroi veu una llebre i li dispara amb l'escopeta. Falla el tiri, però en mata una altra que no ha vist. Li trau els fetus que portava en l'interior i se'ls menja amb foc fet amb un llibre sagrat. Després beu aigua d'una pila en una ermita. També pot creuar un riu amb una barca menada per un barquer. L'heroi pot viure altres episodis en el camí cap a palau. Però amb independència de quins siguin aquests episodis, les diferents variants convergeixen en la part final del relat, que es desenvolupa en el palau. Quan l'heroi hi arriba posa les endevinalles a la princesa basades en les seues experiències. La princesa no pot resoldre-les i es casa amb el fadrí. O bé, la princesa no pot resoldre-les i envia una de les seues serventes a visitar l'heroi de nit. Aquesta dorm amb ell, però no obté la resposta. El mateix li ocorre a una altra serventa. La tercera nit és la mateixa princesa qui visita el jove. Aquesta obté les respostes, però deixa en la cambra una peça de roba o una penyora. Ella resol l'endevinalla en la cort, però l'heroi mostra la penyora i es casen finalment. Els contes del sud d'Europa perden la visita nocturna, que apareix en moltes variants hispàniques, i acaben amb el matrimoni dels joves.

Les rondalles catalanes que s'adaptaven a aquest subtipus són la d'Amades "L'endevinalla", la de Bertran i Bros del mateix títol, "L'endevinalla de la princesa" de González Caturla i "En Pere tort" d'Alcover.

La versió de Maspons i Labrós "El negre" i la del mateix títol d'Amades són contes simples (composats per un sol episodi). Aquests contes desenvolupen el motiu H805 "L'amant assassinat". Aquest motiu va normalment seguit del conte-tipus AaTh 1533 "La manera intel·ligent de trinxar l'au". Per esbrinar la solució a l'endevinalla que li ha posat la seua muller, el marit que ha mort el negre marxa de viatge. En el curs d'aquest viatge arriba a casa d'un llaurador on la filla d'aquest li mostra la seua saviesa trinxant un pollastre de manera apropiada i el reparteix entre els diversos membres de la família. L'home conta l'endevinalla a la jove i aquesta li explica la situació. La muller és executada en haver descobert el marit la clau de l'enigma, i llavors es casa amb la fadrina llista. Així, podem dir que les versions d'Amades i Maspons i Labrós són la part inicial d'aquest conte. D'aquesta forma completa Christine Goldberg n'ha recollit set variants, tres a Itàlia i quatre a Grècia. De la

Un altre dels temes presents en bona part dels mites indoeuropeus és el de l'heroi que mata el monstre. Perseu matant la gòrgona Medusa.

4. GOLDBERG, Christine. *Op. cit.*, p. 37, 38.

5. ÍDEM. *Ibidem*, p. 38.

6. *Ibidem*, p. 43-78.

7. *Ibidem*, p. 75.

La versió cristiana de l'heroi, la princesa i el monstre: Sant Jordi i el drac. Detall d'una obra de Paolo Uccello.

forma incompleta que segueix el mateix esquema que les dues catalanes n'ha trobat set més, a banda de la d'Amades, que l'autora també recull. D'aquestes, una és italiana, dues són gregues, una txeca, una hongaresa, una russa i una de Ceilan. Podem dir que el conte de l'amant assassinat se centra a Itàlia i Grècia. Alguns dels contes de fora Catalunya i d'Itàlia eviten l'adulteri. El marc del relat és sovint alterat, però les endevinalles varien només en detalls poc nombrosos. A Grècia es fa un anell amb els ulls i les dents són posades en les sabates. Les endevinalles italianes, igual que les catalanes, elegeixen entre una llàntia, un espill, sabates i una cadira. L'endevinalla apareix en forma de cançó a Itàlia i Rússia.⁸

Les versions catalanes, en ometre l'episodi de la filla llesta del llaurador, centren l'interès en la natura horripilant de l'endevinalla i les relacions tenses entre els personatges. El motiu de la filla del llaurador (H601) sembla ser d'origen jueu. Es troba en els escrits rabínic del segle XVII, i es coneix a l'Europa oriental aproximadament des de l'any 1300. La dona adúltera (que sovint és una reina) i el seu amant negre pertanyen a una tradició literària oriental que va arribar a Europa a l'edat mitjana. Aquesta història il·lustra la perversitat i la baixesa dels apetits sexuals femenins.⁹

En la rondalla "El negre" d'Amades i en la del mateix títol de Maspons i Labrós, l'endevinalla és formulada en castellà, malgrat que tot el relat és narrat en català. Aquest canvi lingüístic entre el cos del relat i la part versificada es dona en altres relats del corpus rondallístic català. Es tracta d'un recurs formal per donar rellevància als versos, que sovint reproduueixen una fórmula màgica.

Les dues rondalles amb l'episodi del negre recorden sistemes jurídics arcaics i sentits judicials que avui encara estan en ús en pobles de cultura jove, segons explica Joan Amades:

Per expiar crims havia estat en ús obligar a portar contínuament al damunt quelcom de la despulla de la víctima per tal que la seva vista constant vivifiqués el record del fet. La pena durava fins que una contingència especial el n'alliberava. Una de les formes més emprades era la d'haver de portar sempre una tibia per bastó o servir-se a tall d'escudella del crani o d'altre os que formés buc. Una cristianització d'aquest costum el podem veure en un episodi d'una de les variants de la llegenda de sant Ferriol, segons la qual el confés l'absolgué amb obligació d'haver de portar per sempre més un anell que el sacerdot lliurà al personatge, en el qual hi havia escrit el mot *moriràs*, la contínua vista del qual entendrí la duresa de cor del ferotge lladre i acabà per convertir-lo fins assolir la santedat.¹⁰

"El beneit que es va casar amb una princesa" de Joan Amades pertany al subtipus C, però cal puntualitzar que va inserit en un marc narratiu que no és característic d'a-

quest subtipus. Efectivament, aquest relat va precedir de l'episodi del somni i del tresor amagat que guardava un bou, el qual no trobem en cap de les variants consultades. No consta en l'índex AaTh cap conte-tipus que s'hi ajusti. En l'índex Thompson de motius en trobem dos aplicables, a saber, l'N531 "Tresor descobert gràcies a un somni" i el B576.2 "Animal guarda un tresor". En les variants del motiu de l'animal que guarda un tresor aquest és sovint un drac, una serp o un altre animal prediluviana semblant. La figura del bou sembla respondre a una aclimatació d'aquest motiu al nostre entorn cultural.

L'episodi inicial del somni on una ànima de l'altre món explica a l'heroi que en un camp de blat es trobava enterrat un tresor pot considerar-se igualment una variant del motiu E371 "Retorn del país dels morts per revelar la situació d'un tresor amagat". En aquest cas, el motiu apareixeria desgastat per l'omissió de l'acte benefactor de l'heroi envers el mort retornat que, en agraïment, li mostra on és el tresor.

A Escandinàvia, Irlanda i Txecoslovàquia, AaTh 871 està inserit en el marc d'AaTh 507 A. «La núvia del monstre on l'heroi paga l'enterrament d'un home mort i llavors és emparat per l'esperit de l'home que l'ajuda a acomplir tasques per tal de casar-se amb la princesa». Les tasques usuals són endevinar els pensaments de la princesa o arreblegar objectes que ha deixat amb el seu amant demoníac. El conte d'endevinalla proporciona una tasca alternativa que pot ser inserida en el conte del mort

agraït.¹¹ Així, la rondalla d'Amades «El beneït que es va casar amb una princesa» podria ser una forma desgastada d'aquesta combinació d'AaTh 851 i 507 A, que troba la seua distribució geogràfica al nord d'Europa principalment. De totes les històries on es guanya la mà de la princesa mitjançant un concurs entre els pretendents, aquesta és la que té una distribució geogràfica més àmplia.

5. El subtipus AaTh 851 C en els seus motius

Les endevinalles basades en l'enverinament dels animals i els lladres així com l'animal al qual es dispara i que porta cries es basa en el contrast entre la vida i la mort. La imatge del corb que menja caronya és tradicional en els mites antics del diluvi universal. A Europa la història de Noè (que va enviar un corb abans d'enviar un colom) era popular en la iconografia cristiana des del començament de l'era cristiana fins a la fi del Renaixement. El corb era representat en quadres i descrit en obres teatrals com a menjador de caronya, que no va tornar a l'arca perquè estava regalant-se amb els cadàvers dels animals que flotaven en la inundació. Aquesta endevinalla basada en el contrast entre els vius i els morts està ben establerta a Espanya, Llatinoamèrica i Itàlia, però no a altres països.¹²

Dins del món de les endevinalles, la imatge del corb sempre queda associada als mites de l'antic diluvi universal.

8. *Ibidem*, p. 90-92.

9. *Ibidem*, p. 92.

10. AMADES, Joan. *Folklore de Catalunya*. Vol 1: *Rondallística*. Barcelona: Selecta, 1982, p. 1.093.

11. *Ibidem*, p. 68, 69.

12. *Ibidem*, p. 108, 109.

La possessió diabòlica també apareix molt sovint en moltes endevinalles.

El motiu de les criatures dintre del cos d'un animal apareix a l'antiga Grècia en la disputa entre Calixes i Mopsus, on la pregunta és quantes cries porta una jove porca prenyada. El motiu de l'animal que no ha nascut encara és de probable origen oriental. A Orient l'animal prenyat és normalment una vaca. En la tradició folklòrica cristiana l'home que no és nat és Adam, que no tenia pares.

En la rondalla «L'endevinalla» d'Amades i la del mateix títol de Bertran i Bros apareix el personatge del barquer que ajuda l'heroi a travessar el riu. Aquest barquer recorda la figura de Caront, que en la mitologia clàssica ajudava a passar els vius al regne dels morts amb la seua barca. L'heroi de les rondalles del nostre corpus és, figuradament, un home que ha anat al món dels morts i ha tornat. Per aquest motiu pot enfrontar-se sense temor a la prova de la princesa, qui castiga el fracàs amb la pena de mort. La seqüència de l'enverinament i les morts associades preparen l'heroi per superar la mort. Particularment, l'heroi es vacuna contra

aquesta quan sa mare tracta d'enverinar-lo i aconsegueix de salvar-se. La mort és en aquest relat una isotopia semàntica que cohesiona el relat.

La seqüència d'enverinaments que comença quan la mare vol enverinar el seu fill beneït amb una coca o pa és un motiu que es troba a tot Europa. Els animals que mengen les restes del cavall o ase enverinat són sempre animals enemics de l'home, normalment corbs que apareixen en nombre de 2, 3 o 7. La seqüència d'enverinaments apareix en totes les variants del subtipus D i és inestable en les del subtipus C, raó per la qual es pot pensar que aquestes darreres van manllevar el motiu a les primeres.

L'animal al qual es dispara és sovint un conill en les variants del subtipus C. En «L'endevinalla» d'Amades i el relat de Bertran i Bros els herois van disparar un conill i van matar una llebre. En la de Caturla l'heroi també va matar una llebre, però va ser sobre un colom que va disparar. També es mata una llebre en la versió d'Alcover.

Les endevinalles de les nostres rondalles, a més de relacionar aquests dos aspectes oposats que són la vida i la mort, apropen els dos sexes, de manera que a la fi dels relats, invariablement, l'heroi i la princesa es casaran. La princesa d'aquestes rondalles és lluny del model passiu d'heroïna que trobem en molts relats populars. La seua saviesa li dona autoritat sobre els homes que la pretenen. El seu marit evidencia un elevat grau d'autonomia personal en elegir la forma que escollirà. Però a la fi del relat la saviesa masculina s'imposa, i amb ella l'autoritat de l'home, que dei-

xa la princesa en una situació psicològicament subordinada. L'heroi adquireix tot el protagonisme des del moment que apareix en escena i l'audiència de la rondalla s'identifica amb ell gràcies a la seua humilitat, que vencerà l'arrogància intel·lectual de la princesa. Aquesta demostra la feblesa de la seua qualitat moral quan, en totes les rondalles del subtipus AaTh 851 C del nostre corpus a excepció de la variant de Caturla, tracta d'obtenir la solució a l'endevinalla de boca del propi heroi per a presentar-se després com la vencedora del concurs. Però l'heroi es mostrarà per segona vegada més intel·ligent que la princesa i li demanarà una penyora, amb la qual cosa demostrarà que la jove ha fet trampa. D'altra banda, la manca d'humanitat de la princesa s'evidencia en el fet que consent la mort dels pretendents als qui endevina l'enigma.

Les visites nocturnes de la princesa a la cambra de l'heroi, que en les variants catalanes són transformades en una visita a la presó, suggereixen un contacte sexual premarital entre els dos protagonistes principals. La resistència al matrimoni de la princesa, que tants pretendents ha tingut, es manté després d'aquest contacte físic insinuat amb el futur marit.

Entre les variants catalanes, la figura dels lladres només es manté en la de Caturla. En «L'endevinalla» d'Amades és substituïda per uns captaires; i en la d'Alcover són uns homes indeterminats. En la de Bertran i Bros no figuren. És evident que la tradició apareix en aquest motiu molt desgastada. S'ha trencat l'afinitat entre els corbs i els lladres, dues figures negatives que

tenen en comú el fet de proveir-se d'alguna cosa que és dels altres. El desgast d'aquesta forma és també apreciable en el fet que només en «L'endevinalla» d'Amades s'indica el nombre de persones mortes per ingerir carn enverinada, que són tres.

6. Aspectes formals del gènere de les endevinalles

Per a Archer Taylor, «una veritable endevinalla consisteix en dues descripcions d'un objecte, una de figurada i una altra de literal, que conformen l'oient que tracta d'identificar l'objecte descrit d'una manera conflictiva».¹³ Aquesta definició no és formalment apropiada. Robert A. Georges i Alan Dundes han fet un intent més seriós de definir l'endevinalla de manera menys ambigua. Aquests autors proposen que «una endevinalla és una expressió verbal tradicional que conté un o més elements descriptius, un parell dels quals poden estar en oposició: cal endevinar el referent dels elements».¹⁴ Una definició més completa és la de William Hugh

Les rondalles esdevenen narracions que tenen, entre un dels seus sentits finals, el de comunicar aspectes antiètics sobre la vida i la mort, el sexe masculí i femení, la pobresa i la riquesa, la saviesa o la ignorància.

13. TAYLOR, Archer. «The Riddle». A: *California Folklore Quarterly* 2, 1943, p. 130. Citat per SCOTT, Charles «On Defining the Riddle: The Problem of a Structural Unit». A: BEN-AMOS, Dan (ed.). *Folklore Genres*. Austin: University of Texas Press, 1969, p. 77-90, p. 80.

14. GEORGES, Robert A. i DUNDES, Alan. «Toward a Structural Definition of the Riddle». A: *Journal of American Folklore*, 76, 1963, p. 113. Citat per BEN-AMOS, Dan (ed.). *Op. cit.*, p. 80.

L'estudiós Joan Amades
(a la foto, en el seu despatx)
aplegà un nombre també
significatiu de variants
del tema de la princesa
i del cavaller.

Jansen. Per a aquest autor, és «una pregunta, directa o indirecta, completa o incompleta, presentada sota una forma tradicional per la qual la persona que la formula desafia un oient a reconèixer i identificar l'exactitud, la unitat, la veritat, en una afirmació que normalment no sembla plausible, o que és contradictòria en si mateixa, però que vista des de la perspectiva particular de qui la formula sempre és certa».¹⁵

Les endevinalles han estat contades en les cultures primitives dintre dels ritus de traspàs com el de la pubertat, el matrimoni i la mort. Tenen com a funció comprovar si la persona interrogada està preparada per a ser iniciada. Sovint eren dites en determinats moments del dia o parts de l'any perquè contenien un poder màgic.

Johan Huizinga, en el seu *Homo Ludens*, explica que el ritual i el joc eren una única activitat en els temps anteriors a les societats civilitzades, el resultat de l'anhel humà de reservar dominis on podia ser mantinguda una estricta organització. Quan la civilització va evolucionar, aquesta activitat es va divi-

dir en els seus aspectes sagrats i seculars (de divertiment), i la filosofia mística va esdevenir distingible de l'art de formular endevinalles. Les endevinalles en els mites són productes del temps anterior a aquesta divisió.¹⁶ Per a André Jolles, el gènere de l'endevinalla i el del mite són complementaris ja que el primer proposa una pregunta i el segon facilita una resposta:

“Dans la Devinette, l'homme n'est plus en relation avec l'univers: il y a un homme qui questionne un autre homme, et de telle sorte que la question force l'autre à un savoir. L'un des deux possède le savoir, il est l'individu qui sait, le savant, le sage; un interlocuteur lui fait face, qu'il amène par sa question à mettre en jeu ses forces et sa vie pour arriver à posséder lui aussi ce savoir et à se montrer à lui comme sage. Ce savoir est présent dès l'instant où la question a été posée et on n'a pas, comme dans le Mythe, à l'arracher à une question et à sa réponse. Dans la forme du Mythe nous sommes questionneurs, dans la Devinette nous sommes questionnés [...]. C'est pourquoi le Mythe est activité, la Devinette passivité. C'est pourquoi le Mythe soulage quand la Devinette oppresse.”¹⁷

Les endevinalles requereixen un tipus d'interacció basada en una estructura jeràrquica, segons explica Goldberg:

Una persona amb un determinat coneixement en posa a prova una altra que es troba respecte a la primera en una relació de subordinació i que pot o no tenir el mateix coneixement. Un estudi [...] mostra que les cultures on estan molt difoses les endevinalles també tendeixen a tenir una integració políti-

ca basada en una jerarquia jurisdiccional, i que, a més de tenir moltes endevinalles, tenen proves de tipus legal. Es considera que les endevinalles són planejades com una forma d'interrogació institucionalitzada. Entre els estudiants universitaris americans (on la cultura té totes les característiques necessàries per a l'activitat de formular endevinalles, però on l'interès per les endevinalles és petit), els estudiants que eren menys interessats en les endevinalles havien estat en les seues vides molt més criticats que els estudiants que eren més interessats - és a dir, el primer grup rebutjava les situacions socials basades en el control verbal.¹⁸

En definitiva, l'estudi que cita Goldberg suggereix que les persones a les quals no agraden les endevinalles eviten aquestes situacions on qui formula l'endevinalla és l'únic jutge sobre la validesa de la resposta.

Les endevinalles que apareixen en les rondalles del nostre corpus es basen en anomalies cognitives o perceptives; són, doncs, endevinalles metafòriques, no paradoxals, vist que el referent real i l'enunciat es troben en plànols situats a diferent nivell. La solució és coneguda per l'audiència de la rondalla abans que l'endevinalla siga formulada. L'endevinalla no és independent del relat, sinó que hi està indissolublement integrada.

La desproporció que existeix entre el premi i el càstig que l'heroi rebrà en funció de si la princesa és capaç de resoldre l'enigma crea gran tensió dramàtica en el relat. Aquesta tensió revela fins a quin punt la història vehicula un conflicte de poder. Resulta rellevant

que siga la persona humil qui propose l'endevinalla ja que, d'aquesta manera, el relat situa en una posició de poder l'heroi rústic, que té en exclusiva els mecanismes de descodificació de l'enigma, i aquesta coneixença és una forma de poder.¹⁹ Trobem un sentit utòpic de la societat en les nostres rondalles, on la rigidesa del sistema de poder pot ser trencada amb l'enginy. El desconeixement de les circumstàncies vitals de l'heroi, que és un representant de la classe pobra, és qui debilita la posició arrogant de la princesa que, en desconèixer l'activitat de l'heroi, també ignora la solució a l'enigma.

La victòria del pretendent en el joc de l'endevinalla descobreix, d'una banda, la preeminència del saber adquirit de manera pràctica sobre el que ha estat après de manera teòrica o especulativa. D'una altra, el major valor del saber camperol respecte al que exhibeixen les classes acomodades. Aquest saber rural és de tant valor que pot donar accés a la condició de príncep. Així, l'enginy esdevé clau d'entrada al món dels governants.

Entre els aspectes presents en les endevinalles, l'enigma sempre hi és present i crea una gran tensió dramàtica.

15. JANSEN, William Hugh. «Riddles: 'Do-It-Yourself Oracles'». A: COFFIN, Tristram III (ed.). *American Folklore. Voice of America Forum Series*, 1968, p. 230-241. JANSEN, William Hugh. «Riddles: 'Do-It-Yourself Oracles'». A: COFFIN, Tristram III (ed.). *American Folklore. Voice of America Forum Series*, 1968, p. 230, 241, p. 231.

16. HUIZINGA, Johan. *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*. Boston: Beacon Press, 1950, p. 105-118, capítol 6. Citat per GOLDBERG, Christine. *Op. cit.*, p. 161.

17. JOLLES, André. *Formes simples*. Paris: Seuil, 1972, p. 105, 106.

18. GOLDBERG, Christine. *Op. cit.*, p. 162.

G. PUCCINI TURANDOT

En una interpretació més psicològica, la visió de l'heroi de la unió amb l'altre sexe com una prova que li pot costar la vida és pròpia de les pors adolescents envers l'altre sexe. Així, el psiquiatra Julius Heuscher, en la seua anàlisi de la versió operística del relat que va fer Giacomo Puccini en *Turandot*, assenyala que "l'adolescent, en el camí vers la maduresa, se sent turmentat pel repte de trobar una relació amb l'altre sexe apropiada o –podríem dir– l'equilibri interior correcte entre masculinitat i feminitat".²⁰

Antonio Lorenzo Vélez denomina *endevinalles de referent ocult* aquelles que, com les del nostre corpus, són creades a partir de situacions que li han esdevingut al protagonista com a tema per a construir-les, la qual cosa impedeix d'accedir a la solució a qui no coneix com s'han format.²¹ En aquestes endevinalles l'ambigüitat del llenguatge sempre recau sobre el receptor i mai sobre l'emissor. La solució a l'endevinalla restitueix el llenguatge figurat d'aquesta a la llengua comuna. Aquests enunciats de tipus antinòmic que són les endevinalles es basen en la dialèctica entre el que és inversemblant i el que és real. El constructor de l'endevinalla coneix la realitat, mentre que el receptor desconeix el sentit del referent, la qual cosa impedeix l'accés a la verificació de les dades que se li proposen. Els referents d'aquestes endevinalles es troben *in absentia* per al receptor, però *in praesentia* per a l'emissor.²² Les endevinalles on el referent no és ocult no han de tenir necessàriament una única solució. Així, per exemple: "He begut aigua/ que ni al cel ni a la terra

no estava" (treteta de "L'endevinalla" d'Amades) a més d'una llàntia, pot referir-se a una cisterna o qualsevol recipient per a líquids que es trobe per damunt del nivell del sòl.

7. Conclusions

La primera variant literària del conte-tipus AaTh 851 és el romanç d'Apol·loni de Tír, que data del segle III aC, segons alguns autors, i del segle III dC, segons altres. La primera variant oriental data del segle I dC. La distribució geogràfica del relat és molt àmplia, vist que està estès a tot Europa i es coneix també al continent asiàtic, africà i americà. El subtipus C va venir als països mediterranis provinent d'Orient en el segle XV, quan va ser registrat a França.

De les set variants d'AaTh 851 que trobem en el rondallari català, quatre d'elles pertanyen al subtipus C. Dues rondalles, les titulades "El negre", desenvolupen el motiu H805 "L'amant assassinat". La setena versió, "El beneït que es va casar amb una princesa", pertany al subtipus C, però està, bé inserida en el marc d'un desgastat AaTh 507 A "La núvia del monstre", o bé precedida pel motiu E371 "Retorn del país dels morts per revelar la situació d'un tresor amagat".

En les variants medievals d'AaTh 851 l'heroi és un rei o un cavaller. En les catalanes, seguint la tradició oral moderna, ha esdevingut un fadrí d'origen humil.

Les endevinalles de les diferents versions estudiades no han estat tretes de la tradició folklòrica d'aquest gènere de l'endevinalla, sinó que han estat creades per l'argument narratiu, de manera que no poden

ser contestades si no es té coneixement de les coses que han esdevingut en el relat. En la tradició catalana, aquestes endevinalles inserides en un argument van precedides per una narració que fa de marc per a la seua interpretació. No trobem, com succeeix en variants d'altres països, endevinalles pures que puguen ser resoltes amb només un coneixement del nostre entorn.

Respecte al seu antecedent literari més antic, *El cavaller i la princesa de les endevinalles* (s. xiv) en les variants catalanes d'AaTh 851 C trobem diverses variacions:

1a. El cavaller del relat medieval s'ha convertit en un home pobre i rústic en les variants catalanes.

2a. El càstig de mort pel pretendent a qui la princesa endevinés l'enigma s'ha perdut en les variants d'Alcover, Amades i Caturla, i només es manté en la de Bertran i Bros.

3a. El motiu del missal cremat per rostir la carn només s'ha perdut en la rondalla de Mn. Alcover. En totes les variants modernes s'han afegit més endevinalles basades en el concepte d'impossibilitat dels fets inclosos en aquestes.

4a. En l'antecedent medieval la princesa i el pretendent s'alternen en l'exposició d'endevinalles. En les modernes és sempre l'heroi qui les formula a la jove.

5a. La visita nocturna de la princesa a l'heroi només s'ha conservat en la rondalla núm. 389 d'Amades i la de Bertran i Bros, on la fadrina visita el jove a la presó i li deixa una penyora. Aquest motiu es troba en les formes més antigues del conte: el relat *Kahramâneh i el jove príncep* i *El jove persa i la princesa grega*.

Les endevinalles són uns instru-

ments que fan servir els relats del nostre corpus per a comunicar aspectes antitètics com vida i mort, sexe masculí i sexe femení, saviesa i ignorància o riquesa i pobresa. En els relats estudiats els enigmes són de referent ocult, raó per la qual només l'heroi que els ha confegits a partir de les seues experiències pot conèixer-ne la solució.

Les endevinalles reflecteixen una organització social jeràrquica i són un instrument d'exercir el poder però, alhora, una eina per a trencar la rigidesa de les seues estructures i permetre'n l'accés de les classes pobres.

19. En aquest sentit William Hugh Jansen ha indicat que un dels principals motius de la popularitat de l'endevinalla és que permet que les persones exercesquen el seu raoció. El poder d'enraonar ha estat considerat un talent del qual hom se sent orgullós i proporciona un sentiment de superioritat sobre la persona interrogada. Una altra funció és la d'alliberar tendències agressives. JANSEN, William Hugh. *Op. cit.*, p. 231, 232, 235.

20. HEUSCHER, Julius E. *A Psychiatric Study of Fairy Tales: Their Origin, Meaning and Usefulness*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas, 1963, p. 173.

21. LORENZO VÉLEZ, Antonio. «El enigma del molinero». *Reflexiones sobre los cuentos de adivinanza*. *Revista de Folklore*, any XII [Valladolid, Obra Social y Cultural de Caja España] (1992), p. 147-155. Com a exemple d'enigma del qual es desconeixen les regles de composició cita aquesta endevinalla: «Por allí vienen nuestros padres,/ maridos de nuestras madres;/ padres de nuestros hijos,/ y nuestros propios maridos». Aquests eren dos homes que es van quedar vidus. Cadascun tenia una filla. Llavors es va casar cadascun amb la filla de l'altre. Després van tornar a tenir fills. Un dia quan tornaven de treballar les seues mullers els van veure i van dir aquesta endevinalla.

22. Ídem